

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Açıkgozlülük ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme¹*An Examination of the Vocabulary Related to Shrewdness in Turkey Turkish and Its Dialects*Can SAĞIR²DOI : [10.63556/ankad.v10i3.421](https://doi.org/10.63556/ankad.v10i3.421)

Geliş/Received: 12/01/2026

Kabul/Accepted: 18/05/2026

Öz

Toplumsal yaşamda bireylerin davranışlarını, fiziksel ve ruhsal durumlarını tanımlamak için kullanılan kavramlar, toplumsal ve kültürel değerlerin bir yansımasıdır. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında bu kavram alanı için kullanılan sözcükler incelendiğinde bu alana yönelik oldukça zengin ve çeşitlilik gösteren bir söz varlığının olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kişi betimlemeleri için kullanılan bu sözcükler Türk kültürünü yansıtmaları, Türkçenin ses ve biçim özellikleri ile zengin söz varlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu açıdan özellikle Türkiye Türkçesi ağızları, ölçünlü dilde bulunmayan sözcükleri içermesi ve barındırdığı dil malzemesi bakımından Türk dilinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmada Türk kültüründe sıkça kullanılan ve hem olumlu hem de olumsuz çağrışımları bünyesinde barındıran çok katmanlı bir anlam alanına sahip açıkgozlülük ile ilgili sözcükler ele alınmıştır. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak taranan ve incelenen Türkçe Sözlük'ten ve Derleme Sözlüğü'nden elde edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgozlülük kavram alanına ait toplam 305 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 114'ü Türkçe Sözlük'ten; 191'i ise Derleme Sözlüğü'nden çalışmamıza dâhil edilmiştir. Açıkgozlülük kavram alanına ait bu sözcükler biçimsel, anlamsal ve etimolojik açıdan ele alınıp incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen verilerden hareketle Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgozlülük kavram alanına ait söz varlığındaki ve ifade gücündeki zenginlik ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: açıkgozlülük, kişi betimlemeleri, söz varlığı, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi ağızları.

Abstract

Concepts employed to describe individuals' behaviors as well as their physical and psychological states in social life serve as reflections of social and cultural values. An analysis of the vocabulary used for this conceptual domain in Turkey Turkish and its dialects demonstrates a notably rich and varied lexicon. The lexical items used for personal characterization are particularly significant as they reflect Turkish cultural perceptions and reveal the phonological and morphological characteristics of Turkish together with its expressive lexical capacity. From this perspective, the dialects of Turkey Turkish hold a unique position, as they preserve numerous lexical items not found in the standard language. This study examines lexical items related to shrewdness, a culturally salient

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Doktora programı kapsamında Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN danışmanlığında hazırlanan "Türkçede Mizaç ile İlgili Sözcüklerin Biçimbilimsel ve Anlambilimsel Açıdan İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

² Sorumlu Yazar/Corresponding Author, Öğr. Gör. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi TÖMER Müdürlüğü Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 24002, Yalnızbağ Yerleşkesi, Merkez/Erzincan can.sagir@erzincan.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation

Sağır, C. (2026). Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Açıkgozlülük ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1366-1382.

concept in Turkish that encompasses a complex semantic domain including both positive and negative connotations, such as cleverness and cunning. The data were collected from the *Türkçe Sözlük* and the *Derleme Sözlüğü* using document analysis as a qualitative research method. The analysis identified a total of 305 lexical items associated with the conceptual field of shrewdness in Turkey Turkish and its dialects, 114 of which were obtained from the *Türkçe Sözlük* and 191 from the *Derleme Sözlüğü*. These lexical items were examined from morphological, semantic, and etymological perspectives. The findings demonstrate the richness and expressive diversity of the vocabulary related to shrewdness in Turkey Turkish and its dialects.

Keywords: Shrewdness, personal descriptions, vocabulary, Turkey Turkish, Turkey Turkish dialects

1. GİRİŞ

Toplumsal yaşamda bireylerin davranışlarını, fiziksel ve ruhsal durumlarını tanımlamak için kullanılan kavramlar, kültürel değerlerin ve tarihsel deneyimlerin bir yansımasıdır. Bu bağlamda Türk kültüründe sıkça kullanılan “açıkgözlülük” kavramı, kurnazlık ve uyanıklık gibi anlamları bünyesinde barındıran ve hem olumlu hem de olumsuz çağrışımları olan çok katmanlı bir anlam alanına sahiptir. Türkçe Sözlük’te *açıkgöz* sözcüğü “uyanık davranarak çıkar sağlayan, imkânlardan kurnazca yararlanmasını bilen, cingöz, uyanık, kurnaz (kimse)” şeklinde tanımlanmaktadır (TS, 2011, s. 17). Türk toplumunda ve kültüründe açıkgözlü kişilere karşı doğrudan olumlu ya da olumsuz bir yaklaşım yoktur. Bu kişilere karşı genellikle yapılan davranışa ve kişinin niyetine bağlı olarak çifte bir tutum sergilendiği görülmektedir. Zor koşullar altında hayatta kalmaya çalışmak ya da karşılaşılan bir sorunun üstesinden gelebilmek için açıkgözlülük; insanın pratik zekâlı olması, sorunlar karşısında pratik çözümler üretebilmesi ve hayatta kalma becerisi bakımından olumlu ve tasvip edilen bir durum olarak değerlendirilirken başkalarının haklarını ihlal eden davranışlar söz konusu olduğunda olumsuz bir nitelik kazanır. Türk edebiyatında bu durumu destekleyen pek çok örnek bulunmaktadır. Türk anlatılarında açıkgözlü olmak ahlaki sınırlar içinde kaldığında olumlu; çıkarıcılığa ve bencillığe dönüştüğünde ise toplumsal bir dışlanmaya sebep olur. Türk masallarında ve hikâyelerinde işlenen kurnaz tiplere bakıldığında bu tiplerin; hilekâr, düzenbaz ve çıkarıcı gibi olumsuz tiplerden ayrılıp; kurnazlığı, karşılaşılan her türlü sorunun üstesinden gelmek amacıyla kullanıldıkları görülmektedir (Yılmaz & Çelepi, 2023, s. 115-131; Boratav, 2002, s. 67). İslâm öncesi Türkler, tilki gibi kurnaz olmayı büyük bir kumandanda bulunması gereken zaruri özelliklerden biri olarak sayarlar (Çanak, 2019, s. 12). Aynı şekilde Türk edebiyatının ilk siyasetname örneği olan Kutadgu Bilig’de uyanıklık, her türlü kötülüğe ve soruna karşı beylerde bulunması gereken niteliklerden biri olarak sayılmaktadır (Donuk, 1982, s. 137). Dede Korkut Hikâyelerinde de beylerin vasıfları arasında uyanık olması gerektiği belirtilmektedir (Yıldız, 2018, s. 74). Divan edebiyatında Ruhî ve Hayalî gibi şairlerin, muhataplarını, herhangi bir konuda aldanıp yanılgıya düşmemeleri için daha uyanık ve bilgili olmaları yönünde uyardıkları görülmektedir (Kılıç, 2008, s. 221). Türk atasözlerinden; *aslan yatağında tilki nice kuyruk sallar; avcı kediye kurnaz fare; avcı ne kadar al bilse, ayı o kadar yol bilir; deve halvet, tilki bey; kaldırıp kendini denize atar, topuğunu bile ıslatmaz* (Yurtbaşı, 1995, s. 166, 167); *ağzını açacağına gözünü aç* (Yurtbaşı, 1995, s. 129) ve *al ile aslan tutulur; güç ile sıçan (veya gücügen) tutulmaz* (Aksu vd., 2022, s. 126; Yurtbaşı, 1995, s. 166) gibi örneklerde insanın uyanık ve ihtiyatlı olması gerektiği; uyanık ve kurnaz kişilerin herhangi bir işin, zorluğun ya da kötülüğün üstesinden pratik zekâları sayesinde kolaylıkla geldikleri vurgulanmaktadır. Fakat açıkgözlülüğün toplumsal değerlerle örtüşmeyen ve başkalarına zarar veren; fırsatçılık, çıkarıcılık, bencillik ve hile yapma gibi amaçlar doğrultusunda kullanılması toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bu duruma örnek olarak Türk atasözlerinden; *şeytanla kabak ekenin kabak başına patlar; şeytanla ortak buğday eken samanını alır; şeytanla saman eken sapını alır* (Aksu vd., 2022, s. 447); *şeytan ile yemek yiyenin kaştığı uzun olmalı* (Yurtbaşı, 1995, s. 92); *akıllı sözünü akılsıza söyler; ayyar tilki art ayağından tutulur/zeyrek kuş iki ayağından tutulur; fetan insanın sözünden ziyade gözüne bakılmalı; şeker parayı cepten çeker; tilki ne kadar çevik ise bir gün boğazı ele verir* (Yurtbaşı, 1995, s. 166, 167); *kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır* (Yurtbaşı, 1995, s. 236) gibi örneklerde fırsatçılık, bencillik, çıkarıcılık ve düzenbazlık yapan kurnaz ve uyanık kişilere karşı daha dikkatli olunması ve bu kişilerden mümkünse uzak durulması gerektiği belirtilmektedir. Divan edebiyatı şairlerinin de insanlarda fark ettikleri zaafı kendi çıkarları uğruna her fırsatta kullanmaktan geri durmayan uyanık kişileri eserlerinde ağır bir şekilde eleştirdiği görülür (Kılıç, 2008, s. 119).

Türkçede açıkgözlülük kavram alanına ait ilk sözcüklere eski Türkçe döneminden itibaren rastlanmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde geçen; *altamak* “kurnaz olma” (Wilkens, 2021, s. 36); *ilgeysök*

“akıllı, kurnaz, becerikli, tecrübeli, keskin zekâlı” (Wilkens, 2021, s. 303); *kurvı* “kurnaz, açığöz” (Wilkens, 2021, s. 427); *kürlüg* “aldatıcı, hileli, kurnaz” (Wilkens, 2021, s. 442); *odug* “uyanık” (Wilkens, 2021, s. 502); *sak I* “uyanık, dikkatli, tetikte” (Wilkens, 2021, s. 574); *tevlig* “yanıltıcı, aldatıcı, kurnaz” (Wilkens, 2021, s. 706); *yalgan* “yalancı, kurnaz, cin gibi” (Wilkens, 2021, s. 856); Kutadgu Bilig’deki; *fırsat* “zihin uyanıklığı, seri intikal” (Arat, 1979, s. 168); *odug* “uyanık”; *odugluk* “uyanıklık” (Arat, 1979, s. 333); *sak* “uyanık”; *saklan-* “uyanık olmak, dikkatli olmak, tedbirli bulunmak, ihtiyatlı olmak”; *saklık* “uyanıklık” (Arat, 1979, s. 378,380); *könül tirig tut-* “hazırlıklı olmak, uyanık durmak” (Önler, 1999, s. 154); Dîvânü Lugâti’t-Türk’teki; *könüllüg* “akıllı, kalbi uyanık olan” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 739); *odug* “uyanık olan”; *odug könüllüg er* “kalbi uyanık adam, akıllı adam”; *odugluk* “bir şey yaparken uyanık olma, uyanıklık” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 770); Kaçalın & Ölmez, 2019, s. 352); *sak* “uyanık ve kıvrak zekâlı olan” ve *saklık* “her durumda uyanık gözü açık olmak” (Kaçalın & Ölmez, 2019, s. 385, 386; Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 800, 801) gibi sözcükler bunlara örnek olarak verilebilir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve ağızlarında da sıklıkla kullanılan açığözlülük kavram alanından hareketle *kurnaz*, *uyanık* ve *açıkgöz* gibi anlamlara ait söz varlığına yer verilmiştir.

2. YÖNTEM VE VERİ TOPLAMA

Bu çalışma, verilerin mevcut yazılı kaynaklar aracılığıyla elde edilmesine dayandığından nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanmıştır. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak taranan ve incelenen Türkçe Sözlük’ten ve Derleme Sözlüğü’nden elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde sözlük maddeleri esas alınmış, madde başları ve anlamları dikkatle incelenerek çalışmanın amacına uygun sözcükler seçilmiştir. Yapılan tarama ve inceleme sonucunda açığözlülük kavram alanına ait Türkçe Sözlük’ten 114; Derleme Sözlüğünden ise 191 sözcük olmak üzere toplam 305 tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sözcükler genel hatlarıyla; *basit sözcükler*, *türemiş sözcükler*, *birleşik sözcükler*, *yabancı kökenli sözcükler*, *yabancı kökenli sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen sözcükler*, *kökeninden ve/veya yapısından emin olunamayan sözcükler* ve *kökeninden emin olunamayan sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen sözcükler* olmak üzere yedi ana başlık altında tasnif edilip incelenmiştir. Çalışmaya derleme sözlüğünden dâhil edilen madde başları kaynak eserdeki yazımına bağlı kalınarak aynen aktarılmıştır.

2.1. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ANKAD Dergisi Yayın Kurulunun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD Dergisi dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmada kamuya açık bir kaynak olan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük* ve *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* incelenmiş ve doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

3. TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AĞIZLARINDA AÇIKGÖZLÜLÜK İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

3.1. Basit Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açığözlülük ile ilgili 6’sı isim; 1’i fiil olmak üzere basit yapı 7 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 6’sı Derleme Sözlüğü’nden 1’i ise Türkçe Sözlük’ten çalışmamıza dâhil edilmiştir.

3.1.1. Basit İsimler

eke II ~ ekki I [<T. eke (Gülensoy, 2007, s. 324)] “1. Kurnaz, açıkgöz (insan)” (DS, 1993, s. 1692).

ekki I (DS, 1993, s. 1695) → **eke II**

kokoz I [<ET. kokuz (Tietze, 2021, s. 308; Çağbayır, 2007, s. 2711)] “Kurnaz ihtiyar,

pişmiş, kurt (aşağılama anlamında)” (DS, 1993, s. 2906).

tilki [<T. tilki] “3. Çok kurnaz” (TS, 2011, s. 2356).

3.1.2. Basit Fiiller

suğ- [<T. suğ- (Çağbayır, 2007, s. 4347)] “2. Fırsat kollamak için sessizce durmak” (DS, 1993, s. 3689).

3.2. Türemiş Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlülük ile ilgili 83’ü isim; 6’sı fiil olmak üzere türemiş yapıları toplam 89 sözcük tespit edilmiştir. Söz konusu örneklerden 19’u Türkçe Sözlük’ten; 70’i ise Derleme Sözlüğü’nden çalışmamıza dâhil edilmiştir. Elde edilen örneklerden hareketle Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlü kavram alanına ait sözcük türetmede sıklıkla; {+II/+IU}, {+IIk/+IUk} ve {+IA-ş-} eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.2.1. Türemiş İsimler

aldanmaz [<T. al+da-n-maz (Gülensoy, 2007, s. 65)] “Aldatılmayan, aldanmayan” (TS, 2011, s. 87).

aldanmazlık [<T. aldanmaz+lık] “Aldanmaz olma durumu” (TS, 2011, s. 87).

alız II [<T. al+ız (Çağbayır, 2007, s. 209)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 221).

anaç [<T. ana+ç (Gülensoy, 2007, s. 69; Güzel: 126)] “5. Kurnaz” (TS, 2011, s. 118).

anaç IV ~ anaş I ~ aneç II ~ aneş II [<T. ana+ç (Gülensoy, 2007, s. 69; Güzel, 2019, s. 126)] “1. Kurnaz, tecrübeli, bilgili” (DS, 1993, s. 246).

anaçlaşma [<T. anaçlaş-ma] “Anaçlaşmak durumu” (TS, 2011, s. 118).

anaçlık [<T. anaç+lık] “Anaç olma durumu” (TS, 2011, s. 118).

anaş I (DS, 1993, s. 253) → **anaç IV**

andi II [<?] “Çok akıllı, kurnaz” (DS, 1993, s. 261).

aneç II (DS, 1993, s. 262) → **anaç IV**

aneş II (DS, 1993, s. 262) → **anaç IV**

anıklık [<T. anık+lık] “Uyanıklık” (TS, 2011, s. 125).

atik II [<T. at-ik (Tietze, 2021, s. 380)] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 370).

aygın I ~ ayğun [<T. ay-gın] “1. Uyanık, ayık, gözü açık” (DS, 1993, s. 413).

ayğun (DS, 1993, s. 415) → **aygın I**

uz III [<T. uz] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 4052; 4790).

yaman II [<T. yaman (Gülensoy, 2007, s. 1050)] “İşbilir, kurnaz” (DS, 1993, s. 4153)

ayık ~ ayuh [<T. ay-ık] “2. Zeki, açıkgöz, uyanık” (DS, 1993, s. 417; 4434).

aykırtıcı [<T. aykır-t-ıcı (Çağbayır, 2007, s. 387)] “3. Çok kurnaz” (DS, 1993, s. 423).

ayuh (DS, 1993, s. 432) → **ayık**

bitirim [<T. bitir-im] “2. Açıkgöz, işini bilen kimse” (TS, 2011, s. 362).

bitirimlik [<T. bitirim+lık] “Bitirim olma durumu” (TS, 2011, s. 363).

cenik II [<T. cen+ık <T. cen “yans.” (Çağbayır, 2007, s. 776)] “2. Gözü açık” (DS, 1993, s. 882).

cıdırılı IV ~ cıdırli [<T. cıd+ır+lı <T. cıd ‘yans.’ (Zülfikar, 1995, s. 189; Çağbayır, 2007, s. 791)] “1. Açıkgöz” (DS, 1993, s. 898).

cıdırli (DS, 1993, s. 961) → **cıdırılı IV**

cimcirik II [<T. cimcir-ik (Tietze, 2021, s. 97)] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 972).

civil IV [<T. civ+ıl <T. civ “yans.” (Çağbayır, 2007, s. 826; Zülfikar, 1995, s. 187)] “2. Uyanık” (DS, 1993, s. 989).

çapkın III [<T. çap-kın (Gülensoy, 2007, s. 220; Çağbayır, 2007, s. 885)] “1. Açıkgöz” (DS, 1993, s. 1077).

çıtak III [<T. çıt+ak <T. çıt “yans.” (Gülensoy, 2007, s. 239; Çağbayır, 2007, s. 978)] “3. Açıkgöz, kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 1192).

dölek II [<T. döl+ek (Gülensoy, 2007, s. 302)] “2. Uyanık, dikkatli” (DS, 1993, s. 1577).

ekdi V [<T. ekti (Gülensoy, 2007, s. 327; Çağbayır, 2007, s. 1401) <T. igid-i (Gülensoy, 2007, s. 327)] “1. Kurnaz, açıkgöz (insan)” (DS, 1993, s. 1691).

ekeşmiş [<T. eke+ş-miş (Gülensoy, 2007, s. 324; Çağbayır, 2007, s. 1391)] “Kurnaz, açıkgöz (insan)” (DS, 1993, s. 1694).

ekti V [<T. ekti (Gülensoy, 2007, s. 327; Çağbayır, 2007, s. 1401) <T. igid-i (Gülensoy, 2007, s. 327)] “1. Uyanık, işini bilen” (DS, 1993, s. 1701).

gadek II [<T. gadek <T. koduk <T. *kod+uk (Çağbayır, 2007, s. 1627; Gülensoy, 2007, s. 531)] “Kısa boylu, kurnaz” (DS, 1993, s. 1890).

honamaz I [<T. hona-maz (Çağbayır, 2007, s. 1981)] “2. Kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 2401).

honaz I [<T. hon+az (Çağbayır, 2007, s. 1981)] “1. Kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 2401).

kurakçı [<T. kur-ak+çı (Çağbayır, 2007, s. 2841)] “2. Kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 3004).

kurtlu [<T. kurt+lu] “2. Kurnaz” (DS, 1993, s. 3010).

kuşku I [<T. kuş+ku (Çağbayır, 2007, s. 2865; Çelebi: 597; Tietze, 2021, s. 411; <T. kuş + uyku(+lu) (Gülensoy, 2007, s. 581)] “1. Uyanık” (DS, 1993, s. 3016).

kuyruklu V [<T. kuyruk+lu] “Karışık işlere giren, kurnaz kadın” (DS, 1993, s. 3021).

mıstır ~ mustur I [<T. mıs+tır ~ mus+tur <T. mız “yans.” (Zülfikar, 1995, s. 250; Güzel, 2019, s. 140); ayrıca bk. mısmıs; mıstır mıstır] “3. Kurnaz” (DS, 1993, s. 3192).

mustur I (DS, 1993, s. 3223) → **mıstır**

oyah (DS, 1993, s. 3300) → **oyanılı**

oyanılı ~ oyah [<T. uyanık <T. uyan-ık (Gülensoy, 2007, s. 976)] “Uyanık” (DS, 1993, s. 3300).

öveç I [<T. ög+eç (Çağbayır, 2007, s. 3725)] “Kurnaz kadın” (DS, 1993, s. 3361).

sah I (DS, 1993, s. 4662) → **sak I**

sak I [<T. sa-k (Gülensoy, 2007, s. 715)] “1. Uyanık, gözü açık, müteyakkız” (TS, 2011, s. 2011).

sak I ~ sah I [<T. sa-k (Gülensoy, 2007, s. 715)] “1. Uyanık, tetikte” (DS, 1993, s. 3516; 4662).

saklık [<T. sak+lık] “Uyanıklık” (TS, 2011, s. 2015).

sayah [<T. say-ak (Gülensoy, 2007, s. 715)] “Uyanık, tetikte” (DS, 1993, s. 3558).

sengecen (DS, 1993, s. 3582) → **siğecen**

sezeğen [<T. sez-eğen (Gülensoy, 2007, s. 761; Güzel, 2019, s. 303)] “Tez sezen, tez duyan, duyarlı” (DS, 1993, s. 3599).

sezek I [<T. sez-ek] “Tez sezen, tez duyan, duyarlı” (DS, 1993, s. 3599).

siğecen ~ sengecen ~ singecen ~ sinicen ~ sipeçen ~ siyece ~ siyecen ~ siyence [<T. sin-ecen (Çağbayır, 2007, s. 4232)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3630).

siğilcenni [<T. sinilcen+li <T. sinilcen; bk. sinilcen] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3631).

sine [<T. sin-e (Güzel, 2019, s. 293)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3638).

singecen (DS, 1993, s. 3640) → **siğecen**

singil I [<T. siğ- <sing- <siğ- (Clauson, 1972, s. 833; 834) -il (Gülensoy, 2007, s. 782; Çağbayır, 2007, s. 4252)] “2. Kurnaz” (DS, 1993, s. 3640).

sinicen (DS, 1993, s. 3641) → **siğecen**

sinilcen [<sin-il-cen (Çağbayır, 2007, s. 4253; Güzel, 2019, s. 349)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3641).

sipeçen (DS, 1993, s. 3644) → **siğecen**

siyece (DS, 1993, s. 4699) → **siğecen**

siyecen (DS, 1993, s. 3650) → **siğecen**

siyence (DS, 1993, s. 3651) → **siğecen**

şebili [<T. şeb+i+li <T. şeb “yans.” (Çağbayır, 2007, s. 4444)] “Açıkgöz, kurnaz” (DS, 1993, s. 4722).

tedik (DS, 1993, s. 3857) → **tetik I**

tekin II [<T. tek+in (Gülensoy, 2007, s. 876)] “1. Uyanık, tetikte” (DS, 1993, s. 3865).

tetik I ~ tedik ~ tetük [<T. têt-ik (Gülensoy, 2007, s. 886; Çağbayır, 2007, s. 4779; 408)] “1. Uyanık, açıkgöz” (DS, 1993, s. 3898).

tetük (DS, 1993, s. 4756) → **tetik I**

tilkileşme [<T. tilkileş-me] “Tilkileşmek işi” (TS, 2011, s. 2356).

tilkilik [<T. tilki+lik] “Kurnazlık veya kurnazca davranış” (TS, 2011, s. 2356).

tilkimsi [<T. tilki+msi] “Tilkiyi andıran, tilkiye benzeyen, tilki gibi” (TS, 2011, s. 2356).

tingoz [<T. ting+oz <T. tın ~ tin ~ tıng ~ ting “yans.” (Zülfikar, 1995, s. 268, 269; Çağbayır, 2007, s. 4830); <OT. *tın* “dinmiş; haylaz, işsiz; tembelleşmiş” <ṭ+n; bk. *tınkafa* (Gülensoy, 2007, s. 893)] “4. Açık göz, işini bilir” (DS, 1993, s. 3935).

tölek I ~ tüleḥ ~ tölek I [<T. töl+ek (Gülensoy, 2007, s. 926; Çağbayır, 2007, s. 4936)] “Kurnaz, açık göz” (DS, 1993, s. 3979).

tüleḥ (DS, 1993, s. 4006) → **tölek I**

tölek I (DS, 1993, s. 4007) → **tölek I**

uyanık [<T. uyan-ık] “3. Açık göz, kurnaz, cingöz, 4. Yapacağı işi bilen, dikkatli ve tetikte olan, müteyakkız” (TS, 2011, s. 2424).

3.2.2. Türemiş Fiiller

anaçlaş- [<T. anaç+laş-] “Anaç duruma gelmek” (TS, 2011, s. 118).

ayıkdır- [<T. ayık+dır-] “Uyandırmak, uyarmak” (DS, 1993, s. 4434).

iktileş- [<T. ikti <T. ekti+leş-] “2. Kurnazlaşmak” (DS, 1993, s. 2516).

uyanıklaşma [<T. uyanıklaş-ma] “Uyanıklaşmak durumu” (TS, 2011, s. 2424).

uyanıklık [<T. uyanık+lık] “Uyanık olma durumu, anıklık, saklık, teyakkuz” (TS, 2011, s. 2424).

yağnış II (DS, 1993, s. 4124) → **yanlış**

yaldır IV [<T. yal+dır (Güzel, 2019, s. 141)] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 4143).

yānış III (DS, 1993, s. 4169) → **yanlış**

yanlış ~ yağnış II ~ yānış III [<T. yang-(ı)l-ış (Gülensoy, 2007, s. 1060)] “Şeytan gibi, akıllı, açıkgöz” (DS, 1993, s. 4171).

yönatça [<T. yönetçe <T. yönet+çe (Çağbayır, 2007, s. 5368)] “Özenli, uyanık” (DS, 1993, s. 4305).

zıḡal [<T. zıḡ+al <T. zıḡ ‘yans.’ (Çağbayır, 2007, s. 5467)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 4366).

kokozlan- [<T. kokoz+la-n-] “Kurnazlık düşünmek” (DS, 1993, s. 2906).

tilkileş- [<T. tilki+leş-] “Kurnazlaşmak” (TS, 2011, s. 2356).

uyanıklaş- [<T. uyanık+laş-] “Uyanık duruma gelmek” (TS, 2011, s. 2424).

3.3. Birleşik Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlülük ile ilgili 61’i isim; 2’si fiil olmak üzere birleşik yapıları toplam 63 sözcük tespit edilmiştir. Söz konusu örneklerden 41’i Türkçe Sözlük’ten; 22’si ise Derleme Sözlüğü’nden çalışmamıza dâhil edilmiştir. Elde edilen örneklerden hareketle Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlü kavram alanına ait kullanılan birleşik sözcükler incelendiğinde *sıfat tamlaması*, *belirtisiz isim tamlaması* ve *isnat grubu* şeklinde oluşan birleşik isimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

3.3.1. Birleşik İsimler

acı kara III [<T. acı + T. kara] “Açıkgöz, zeki” (DS, 1993, s. 48).

açıkgöz [<T. aç-ık + T. göz] “Uyanık davranarak çıkar sağlayan, imkânlardan kurnazca yararlanmasını bilen, cingöz, uyanık, kurnaz (kimse)” (TS, 2011, s. 17).

açıkgözlük [<T. açıkgöz+lük] “Açıkgözlülük” (TS, 2011, s. 17).

açıkgözlülük [<T. açıkgözlü+lük] “1. Açıkgöz olanın durumu, 2. Açıkgöze yakışacak davranış” (TS, 2011, s. 17).

ağzı kulağına yakın [<T. ağız+ı + T. kulak+ı+n+a + T. yakın] “Uyanık, akıllı başında, anlayışlı (kimse)” (DS, 1993, s. 119).

alagırık I [<T. ala <T. al+a + T. kırık <T. kırık <T. kır-ık] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 187).

bastıbacak I [<T. mastıbacak <T. mastı + T. bacak (Eren, 2020, s. 52)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 546).

diribaş [<T. diri + T. baş] “Açıkgöz, kurnaz” (DS, 1993, s. 1517).

ebesili [<T. ebe (DS, 1993, s. 1650; Gülensoy, 2007, s. 317; Çağbayır, 2007, s. 1350) + T. sili

(Gülensoy, 2007, s. 780)] “1. Kurnaz, şeytan gibi” (DS, 1993, s. 1656).

eski kurt [<T. eski + T. kurt] “2. Bir işin hileli yanlarını bilen ve kolay aldatılamayan (kimse)” (TS, 2011, s. 817).

eşekoğlueşek [<T. eşek + T. oğlu <T. oğul+u + T. eşek] “1. Kurnaz, işini bilen, açığöz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 823).

göz açıklığı [<T. göz + T. açıklığı <T. aç-ık+lık+ı] “Gözü açık olma durumu” (TS, 2011, s. 983).

gözü açık [<T. göz+ü + T. açık <T. aç-ık] “Uyanık (kimse)” (TS, 2011, s. 987).

gözü açıklık [<T. gözü açık+lık] “Gözü açık olma durumu” (TS, 2011, s. 987).

gözü bozluk [<T. gözü <T. göz+ü + T. bozluk <T. boz+luk (Çelebi: 346)] “Açıkgöz (kimse)” (DS, 1993, s. 2184).

itoğluit [<T. it + T. oğlu <T. oğul+u + T. it] “1. Kurnaz, işini bilen, açığöz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1234).

karnı tok [<T. karın+ı + T. tok] “2. Söylenilen sözlerle kanmayan, önem vermeyen (kimse)” (TS, 2011, s. 1335).

karnı tokluk [<T. karnı tok+luk] “Karnı tok olma durumu” (TS, 2011, s. 1335).

köpekoğlu [<T. köpek + T. oğlu < T. oğul+u] “1. Kurnaz, işini bilen, açığöz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1499).

köpekoğluköpek [<T. köpek + T. oğlu < T. oğul+u + T. köpek] “1. Kurnaz, işini bilen, açığöz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1499).

3.3.1.1. Yabancı Kökenli Sözcükler + Türkçe Kökenli Sözcükler ve/veya Eklerle Oluşturulan Birleşik İsimler

Bu başlık altında Türkiye Türkçesi ve ağızlarında yabancı ve Türkçe kökenli sözcüklerle oluşturulan birleşik isimler ile yabancı kökenli sözcüklere Türkçe yapım ve/veya çekim eki getirilerek oluşturulan birleşik isimlere yer verilmiştir. Tespit edilen söz varlığından hareketle Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlülük kavram alanına ait *yabancı kökenli sözcükler + Türkçe kökenli sözcükler / ekler* ile oluşturulan toplam 30 sözcük tespit edilmiştir.

abalı firenk [<T. abalı <Ar. ‘abā / kabā (Yavuzarslan, 2023, s. 21; Devellioğlu, 2012, s. 3; Tietze, 2021, s. 130) + T. +lı + EAlm. Frank (Tietze, 2021, s. 111; Çağbayır, 2007, s. 77; Çelebi: 251)] “Kurnaz, cin fikirli” (DS, 1993, s. 8).

akıl kutusu [<Ar. ‘akl + Yun. kutu <Yun. kuti (Tietze, 2021, s. 413) + T. +su] “Çok akıllı, zeki kimse” (TS, 2011, s. 65).

köpoğlu [<T. köpekoğlu <T. köpek + T. oğlu < T. oğul+u] “1. Kurnaz, işini bilen, açığöz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1500).

köpoğluköpek [<T. köpekoğluköpek <T. köpek + T. oğlu < T. oğul+u + T. köpek] “1. Kurnaz, işini bilen, açığöz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1500).

kulağı kesik [<T. kulak+ı + T. kes-ik] “Görmüş geçirmiş, deneyimi fazla olan, uyanık” (TS, 2011, s. 1518).

kulağı kesiklik [<T. kulağı kesik+lik] “Kulağı kesik olma durumu” (TS, 2011, s. 1518).

külyutmaz [<T. kül <T. *kü-l (Gülensoy, 2007, s. 589) + T. yutmaz <T. yut-maz] “Aldanmaz, kolay inanmaz (kimse)” (TS, 2011, s. 1559).

külyutmazlık [<T. kül yutmaz+lık] “Külyutmaz olma durumu” (TS, 2011, s. 1559).

mıstır mıstır [<T. mıstır + mıstır <mıs ‘yans.’ + T. +tır (Zülfikar, 1995, s. 250; Güzel, 2019, s. 140)] “Kurnazca, sezdirmeden” (DS, 1993, s. 3192).

şapkapan [<T. şap ‘yans.’ + T. kapan <T. kap-an (Çağbayır, 2007, s. 4430; Zülfikar, 1995, s. 622)] “Hızla kapan, açıkgöz” (DS, 1993, s. 3744).

şapkapıcı [<T. şap ‘yans.’ + T. kapıcı <T. kap-ıcı] “Hızla kapan, açıkgöz” (DS, 1993, s. 3744).

tingözlük [<T. tin ‘yans.’ (Zülfikar, 1995, s. 268,269) + T. göz+lük (Çağbayır, 2007, s. 4830)] “Açıkgözlük” (DS, 1993, s. 3935).

tuna dilkisi [<T. tuna + T. dilkisi <T. tilki+si] “Çok kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 3992).

akıl küpü [<Ar. ‘akl + Fr. küp <Fr. cube + T. +ü] “Çok akıllı” (TS, 2011, s. 65).

arpacı kumrusu [<T. arpa+cı + Far. kumru <Far. kumrī + T. +sı] “2. Önceden ne yapacağı belli olmayıp ortaya çıkan duruma göre hareket eden kimse” (TS, 2011, s. 156).

aynagöz [<Far. ayna <Far. āyīne + T. göz] “Uyanık, cingöz” (TS, 2011, s. 207).

bazar uşağı [<Far. bazar <Far. bāzār (Tietze, 2021, s. 508) + T. uşağı <T. uşak+ı] “Gözü açık, alışverişe akli eren (çocuk)” (DS, 1993, s. 586).

cavır gibi [<Ar. kāfir / Far. gāvur <Far. gabr (Çağbayır, 2007, s. 760) / <T. cav ‘yans.’ (Zülfikar, 1995, s. 187)+ır + T. gibi] “Bilgiç, kurnaz, akıllı” (DS, 1993, s. 866).

cin fikirli [<Ar. cinn + T. fikirli <Ar. fikir <Ar. fikr + T. +li] “Çok anlayışlı, çok kurnaz, zeki” (TS, 2011, s. 468).

cin fikirlilik [<Ar. cinn + T. fikirlilik <Ar. fikir <Ar. fikr + T. +li+lik] “Cin fikirli olma durumu” (TS, 2011, s. 468).

cinbaş II [<Ar. cinn + T. baş] “1. Zeki, uyanık” (DS, 1993, s. 975).

cinevüz ahıllı [<İt. cinevüz <İt. Genovese (Tietze, 2021, s. 99) + T. akıllı <Ar. ‘akl + T. +lı] “İnce görüşlü, her şeyi bilen adam” (DS, 1993, s. 978).

cingöz [<Ar. cinn + T. göz] “1. Açıkgoz, akıllı” (DS, 1993, s. 980).

cingöz [<Ar. cinn + T. göz] “Açıkgoz” (TS, 2011, s. 468).

cingözlük [<Ar. cinn + T. gözlük <T. göz+lük] “Cingöz olma durumu” (TS, 2011, s. 468).

çarıklı erkânıharp [<T. çarık+lı + Ar. erkân + harp] “Kurnaz veya uyanık köylü” (TS, 2011, s. 497).

hayvanoğluhayvan [<Ar. hayvān + T. oğlu <T. oğul+u + Ar. hayvān] “1. Kurnaz, işini bilen, açıkgoz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1074).

hıyarogluhiyar [<Far. hıyār + T. oğlu <T. oğul+u + Far. hıyār] “1. Kurnaz, işini bilen, açıkgoz, uyanık kimse” (TS, 2011, s. 1096).

hinoğlu [<Ar. hīn + T. oğlu <T. oğul+u] “Kurnaz” (TS, 2011, s. 1102).

hinoğluhin [<Ar. hīn + T. oğlu <T. oğul+u + Ar. hīn] “Çok kurnaz, her dönemin şartlarına uyabilen (kimse)” (TS, 2011, s. 1102).

3.3.2. Birleşik Fiiller

sak dur- ~ sak tur- [<T. sak + T. dur-] “Uyanık durmak, tetikte bulunmak” (DS, 1993, s. 3519).

3.4. Yabancı Kökenli Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgozluluk ile ilgili yabancı kökenli toplam 53 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 16’sı Türkçe Sözlük’ten; 37’si ise Derleme Sözlüğü’nden çalışmamıza dâhil edilmiştir. Tespit edilen sözcüklerden 27’si Arapça, 11’i Farsça, 5’i İtalyanca, 4’ü Ermenice, 2’si

hinoğluhinlik [<T. hinoğluhinlik <Ar. hīn + T. oğlu <T. oğul+u + Ar. hīn + T. +lik] “Hinoğluhin olma durumu” (TS, 2011, s. 1102).

kaçın kurası [<T. kaç+ın + Ar. kura <Ar. kur‘a + T. +sı] “2. Uyanık” (TS, 2011, s. 1255).

kantarı belinde [<Ar. kantar <Ar. kintār + T. +ı + T. belinde <T. bel+i+n+de] “Gözü açık, aldatılmaz (kimse)” (TS, 2011, s. 1300).

kasaba kurnazlığı [<Ar. kaşaba + T. kurnazlığı <Far. kurnaz <Far. kurnās + T. +lık+ı] “Kendi çıkarı için edinebildiği basit bilgi ve az deneyimle başkalarını aldatma işi, köylü kurnazlığı” (TS, 2011, s. 1341).

köylü kurnazlığı [<T. köylü <Far. köy <Far. kūy + T. +lü + T. kurnazlığı <Far. kurnaz <Far. kurnās + T. +lık+ı] “Kasaba kurbazlığı” (TS, 2011, s. 1509).

malın gözü [<Ar. mal <Ar. maāl + T. +ın + T. gözü <T. göz+ü] “1. Açıkgoz, kurnaz, çok bilmiş kimse, 2. Aşagılık ve düzensiz kimse” (TS, 2011, s. 1615).

orospu çocuğu [<Far. orospu <Far. rūspī + T. çocuğu <T. çocuk (Gülensoy, 2007, s. 247)+u] “Hinoğluhin, orostopol” (TS, 2011, s. 1813).

orostopol [<Far. orospu <Far. rūspī + T. oğlu <T. oğul+u (Çağbayır, 2007, s. 3633)] “Orospu çocuğu” (TS, 2011, s. 1813).

orostopoluk [<orostopol <Far. orospu <Far. rūspī + T. oğlu <T. oğul+u (Çağbayır, 2007, s. 3633)+luk] “Kurnazca iş, dalavere, dolap” (TS, 2011, s. 1813).

şeytanın ardayağı [<Ar. şeytān + T. +ın + T. art + T. ayağı <T. ayak+ı] “Akıllı, kurnaz (çocuk için)” (DS, 1993, s. 3765).

zine dölü [<Ar. zine <Ar. zinā (Çağbayır, 2007, s. 5488) + T. dölü <T. döl+ü] “2. Kurnaz” (DS, 1993, s. 4388).

sak tur- (DS, 1993, s. 4664) → **sak dur-**

Yunanca, 1'i Fransızca, 1'i Arapça + Farsça, 1'i Yunanca + Arapça, 1'i ise Arapça + Arapça kökenlidir. Elde edilen verilere göre açıkgozlu kavram alanına ait en fazla alıntı yapılan dil Arapçadır.

acar III [<Ar. a'car] "4. Açıkgoz, zeki" (DS, 1993, s. 40).

acevit [<Ar. acāvid (Tietze I: 156)] "3. Açıkgoz, zeki" (DS, 1993, s. 44).

allek [<Ar. 'allāk (Tietze, 2021, s. 269)] "2. Zeki, açıkgoz" (DS, 1993, s. 224).

aznafır [<Erm. aznavur <Erm. aznavor (Tietze, 2021, s. 427)] "2. Açıkgoz" (DS, 1993, s. 443).

cambaz [<Far. cānbāz] "5. Kurnaz" (TS, 2011, s. 435).

capbar (DS, 1993, s. 858) → **cebbar**

cappar (DS, 1993, s. 859) → **cebbar**

carı [<Yun. (diy.) *tzaró/tsaró <Yun. tarón (Tietze, 2021, s. 48)] "1. Açıkgoz" (DS, 1993, s. 4469).

carıcabbar [<Yun. carı <Yun. (diy.) *tzaró/tsaró <Yun. tarón (Tietze, 2021, s. 48) + Ar. cebbar <Ar. cebbār (Tietze, 2021, s. 54)] "Açıkgoz" (DS, 1993, s. 862).

cebbar [<Ar. cebbār] "2. Açıkgoz (kadın)" (TS, 2011, s. 447).

cebbar ~ **capbar** ~ **cappar** ~ **ceber** [<Ar. cebbār] "Açıkgoz" (DS, 1993, s. 871).

celen [<Far. [çālāk], çeleng (Tietze, 2021, s. 173); <Far. çālāk (Çağbayır, 2007, s. 921)] "2. Kurnaz" (DS, 1993, s. 877).

cerbeze [<Ar. cerbeze] "3. Kurnazlık" (TS, 2011, s. 453).

cınıbiz (DS, 1993, s. 924) → **cınıvız**

cınıvız ~ **cınıbiz** ~ **cinibiz III** [<İt. Genovese (Tietze, 2021, s. 99)] "Zayıf, çelimsiz fakat kurnaz olan çocuk" (DS, 1993, s. 924).

cin I [<Ar. cinn] "3. Akıllı, zeki, uyanık kimse" (TS, 2011, s. 467).

cincalap II (DS, 1993, s. 975) → **çinçavat**

cincavat (DS, 1993, s. 975) → **çinçavat**

cinfikir [<Ar. cinn + Ar. fikr] "Uyanık, akıllı" (DS, 1993, s. 978).

cinibiz III (DS, 1993, s. 980) → **cınıvız**

cınıvız [<İt. Genovese (Tietze, 2021, s. 99)] "Ufak yapılı ve açıkgoz" (DS, 1993, s. 4473).

congalaz IV [<Yun. koncolos (Tietze, 2021, s. 45)] "Ufak tefek, çok açıkgoz olan çocuk" (DS, 1993, s. 999).

cufut I [<Far. cuhūd > cufut (Tietze, 2021, s. 114; Çağbayır, 2007, s. 834; Yıldız: 365)] "1. Açıkgoz" (DS, 1993, s. 1009).

cüce II ["<Far. cūca (Tietze, 2021, s. 113)] Açıkgoz" (DS, 1993, s. 1021).

çakal I [<Far. şağāl (Tietze, 2021, s. 128; Çağbayır, 2007, s. 857)] "4. Açıkgoz, kurnaz" (DS, 1993, s. 1041).

ceber (DS, 1993, s. 1099) → **cebbar**

çinçavat ~ **cincavat** ~ **cincalap II** [<Erm. cincavat <Erm. č'nč'ahawat (Çağatay, 2019, s. 199)] "Açıkgoz (kimse)" (DS, 1993, s. 1226).

diplomat [<Fr. diplomate] "3. İlişkilerinde kurnaz olan" (TS, 2011, s. 674).

ecevit ~ **ecvit** [<Ar. acāvid (Tietze, 2021, s. 156; Çağbayır, 2007, s. 1357)] "1. Açıkgoz" (DS, 1993, s. 1660).

ecvit (DS, 1993, s. 1663) → **ecevit**

fene [<Ar. fenā' (Çağbayır, 2007, s. 1559)] "Kurnaz" (DS, 1993, s. 1843).

güllabi II [<Ar. kullābī] "Kurnaz, açıkgoz" (TS, 2011, s. 998).

hamaz III [<Far. gammad <Far. ġammāz (Tietze, 2021, s. 134; Çağbayır, 2007, s. 1857)] "1. Kurnaz, hileci" (DS, 1993, s. 2264).

hınzır [<Ar. ħinzīr] "5. Kurnaz, içten pazarlıklı olan" (TS, 2011, s. 1092).

hin [<Ar. ħīn] "1. Kurnaz, cin fikirli kimse" (TS, 2011, s. 1102).

hin [<Ar. ħīn] "Zekasını hile yapmakta kullanan, kurnaz, açıkgoz (kimse)" (DS, 1993, s. 2385).

ilfit [<Ar. ifrit <Ar. 'ifrīt (Çebi, 2023, s. 213)] "1. Açıkgoz, zeki, 2. Çok keskin zekâ" (DS, 1993, s. 2521).

jandarma [<İt. gendarme] "3. Açıkgoz" (TS, 2011, s. 1243).

kurnaç [<Far. kurnaz <Far. kurnās] "Kurnaz" (DS, 1993, s. 3009).

kurnaz [<Far. kurnaz <Far. kurnās] "Kolay kanmayan, başkalarını kandırmasını ve ufak

tefek oyunlarla amacına erişmesini beceren, açık göz, hin” (TS, 2011, s. 1531).

mizaçgîr [<Ar. mizâc + Far. -gîr] “Herkesin huyuna ve keyfine göre davranan, nabza göre şerbet vermesini bilen (kimse)” (TS, 2011, s. 1692).

mütelyakkız [<Ar. mutelyakkiz] “Uyanık” (TS, 2011, s. 1739).

piç [<Far. piç < pîç (Çağbayır, 2007, s. 3851; Yavuzarslan, 2023, s. 982; Devellioğlu, 2012, s. 1012)] “5. Kurnaz, kötü niyetli kimse” (TS, 2011, s. 1923).

şeytan [<Ar. şeytân] “2. Kötü düşünceli, kötü niyetli kimse, 3. Çok kurnaz, uyanık (kimse)” (TS, 2011, s. 2219).

telbis II ~ telbüz [<Ar. talbase<talbîs (Tietze, 2021, s. 54)] “Kurnaz kimse” (DS, 1993, s. 4748).

3.5. Yabancı Kökenli Sözcüklerden Türkçe Yapım Ekleriyle Türetilen Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açık gözlülük ile ilgili yabancı kökenli sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen 35’i isim; 6’sı fiil yapıları olmak üzere toplam 41 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 37’si Türkçe Sözlük’ten; 4’ü ise Derleme Sözlüğü’nden çalışmamıza dâhil edilmiştir. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açık gözlü kavram alanına ait yabancı kökenli kelimelerden sözcük türetilirken Türkçe yapım eklerinden sıklıkla; {+II/+IU}, {+Iık/+Iık} ve {+IA-ş-} eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.5.1. Türemiş İsimler

akıllı [<T. akıllı <Ar. ‘aql + T. +lı] “1. Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan, akil, 3. Uyanık geçinen” (TS, 2011, s. 66).

akıllıcasına [<T. akıllı+casına] “Akıllıca” (TS, 2011, s. 66).

akıllılaşma [<T. akıllılaş-ma] “Akıllılaşmak durumu” (TS, 2011, s. 66).

akıllılık [<T. akıllı+lık] “Akıllı olma durumu, uyanıklık” (TS, 2011, s. 66).

anabobulluk ~ anaboburluk [<T. anabobulluk <?Yun. anabul (Tietze, 2021, s. 292) + T. +luk] “Açık gözlük” (DS, 1993, s. 244).

arsuz [<T. arsız <Ar. ar <Ar. ‘ār + T. +sız] “2. Gözü açık” (DS, 1993, s. 332).

bavlumuş [<T. bavlumuş <Moğ. bavlı- ‘ava alıştırılmak, ava alışmak (köpek veya doğan)’ (Tietze, 2021, s. 502); *ayırca bk. bavrı-* ‘bir işte veya daha çok o işin hile ve fesat taraflarında pişmek’ (DS, 1993, s. 574) + T. -miş] “Kurnaz, usta, aldanmaz (kimse)” (DS, 1993, s. 574).

telbüz (DS, 1993, s. 4748) → **telbis II**

tevizir ~ tevizür [<Ar. tevizir <Ar. tevizir (Yavuzarslan, 2023, s. 1242; Devellioğlu, 2012, s. 1290)] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 4756).

tevizür (DS, 1993, s. 4756) → **tevizir**

tilbi ~ tilpi [<Ar. talbase <talbîs (Tietze, 2021, s. 54)] “1. Uyanık; kurnaz, çıkarını düşünen” (DS, 1993, s. 3930; 4762).

tilpi (DS, 1993, s. 4762) → **tilbi**

yakaza [<Ar. yaqaza] “Uyanıklık” (TS, 2011, s. 2506).

zeyrek I [<Far. zîrek (Eren, 2020, s. 589; Çağbayır, 2007, s. 5490)] “Uyanık, zeki” (TS, 2011, s. 2653).

zirek [<zeyrek <Far. zîrek (Eren, 2020, s. 589; Çağbayır, 2007, s. 5490)] “1. Açık göz” (DS, 1993, s. 4389).

cambazlık [<T. cambazlık <Far. cānbāz + T. +lık] “3. Kurnazlık” (TS, 2011, s. 435).

cilveli [<T. cilveli <Far. cilve <Far. cilva (Tietze, 2021, s. 96) + T. +lı] “Gözü açık kimse” (DS, 1993, s. 968).

cinleşme [<T. cinleş-me] “Cinleşmek durumu” (TS, 2011, s. 468).

diplomatça [<T. diplomatça <Fr. diplomate + T. +ça] “3. Kurnazlıkla, açık gözlülükle” (TS, 2011, s. 674).

güllabicilik [<T. güllabicilik <Ar. kullābī + T. +ci+lik] “2. Güllabi (II) olma durumu” (TS, 2011, s. 998).

hınzırca [<T. hınzırca <Ar. ħinzīr + T. +ca] “Hınzır bir biçimde, kurnazca, hınzırcasına” (TS, 2011, s. 1092).

hınzırcasına [<T. hınzırcasına <Ar. ħinzīr + T. +casına] “Hınzırca” (TS, 2011, s. 1092).

hınzırlaşma [<T. hınzırlaş-ma] “Hınzırlaşmak işi” (TS, 2011, s. 1092).

hınzırlık [<T. hınzırlık <Ar. ħinzīr + T. +lık] “1. Hınzır olma durumu” (TS, 2011, s. 1092).

hinleşme [<T. hinleş-me] “Hinleşmek durumu” (TS, 2011, s. 1102).

hinlik [<T. hinlik <Ar. ħīn + T. +lık] “Hin, kurnaz olma durumu, kurnazlık” (TS, 2011, s. 1102).

hinoğluhinleşme [<T. hinoğluhinleş-me] “Hinoğluhinleşmek durumu” (TS, 2011, s. 1102).

jandarmalık [<T. jandarmalık <İt. gendarme + T. +lık] “2. Açıkgozluluk” (TS, 2011, s. 1243).

kaşarlı [<T. kaşarlı <Rum. kaşar <Rum. caşuri (Tietze, 2021, s. 151) + T. +lı] “3. Oyunda açıkgoz, kurnaz olan” (TS, 2011, s. 1346).

kurnazca [<T. kurnazca <Far. kurnaz <Far. kurnās + T. +ca] “1. Kurnaza yakışır, 2. Kurnaz bir biçimde, kandırarak, aldatarak, kurnazcasına” (TS, 2011, s. 1531).

kurnazcasına [<T. kurnazcasına <Far. kurnaz <Far. kurnās + T. +casına] “Kurnazca” (TS, 2011, s. 1532).

kurnazlaşma [<T. kurnazlaş-ma] “Kurnazlaşmak işi” (TS, 2011, s. 1532).

kurnazlık [<T. kurnazlık <Far. kurnaz <Far. kurnās + T. +lık] “1. Kurnaz olma durumu, 2. Kurnazca iş” (TS, 2011, s. 1532).

3.5.2. Türemiş Fiiller

akıllılaş- [<T. akıllı+laş-] “Akıllı duruma gelmek” (TS, 2011, s. 66).

cinleş- [<T. cinleş- <Ar. cinn + T. +leş-] “Cin gibi davranmak” (TS, 2011, s. 468).

hınzırlaş- [<T. hınzırlaş- <Ar. ħinzīr + T. +laş-] “Hınzır gibi davranmak” (TS, 2011, s. 1092).

hinleş- [<T. hinleş- <Ar. ħīn + T. +leş-] “Kurnaz duruma gelmek” (TS, 2011, s. 1102).

3.6. Kökeninden ve/veya Yapısından Emin Olunamayan Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgozluluk ile ilgili kökeninden ve/veya yapısından emin olunamayan isim işlevli toplam 47 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin tamamı Derleme Sözlüğü’nden çalışmamıza dâhil edilmiştir.

alıbusun [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 215).

avil [<?] “Açıkgoz” (DS, 1993, s. 384).

büsten [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 830)

camadan [<?] “Açıkgoz” (DS, 1993, s. 853).

mizaçgirlik [<T. mizaçgirlik <Ar. mizāc + Far. -gīr + T. +lık] “Mizaçgir olma durumu” (TS, 2011, s. 1692).

piçlik [<T. piçlik <Far. piç; ayrıca bk. piç + T. +lık] “1. Piç olma durumu” (TS, 2011, s. 1923).

şeytanca [<T. şeytanca <Ar. şeytān + T. +ca] “1. Şeytana yaraşan, 2. Şeytana yaraşır bir biçimde, kurnazca, kurnazlıkla, iblisçe, iblisane, şeytancasına” (TS, 2011, s. 2220).

şeytancasına [<T. şeytancasına <Ar. şeytān + T. +casına] “Şeytanca” (TS, 2011, s. 2220).

şeytanet [<Ar. şeytanet] “Şeytanlık, kurnazlık” (TS, 2011, s. 2220).

şeytanımsı [<T. şeytanımsı <Ar. şeytān + T. +ımsı] “Şeytansı” (TS, 2011, s. 2220).

şeytani [<Ar. şeytānī] “1. Şeytanca” (TS, 2011, s. 2220).

şeytanlık [<T. şeytanlık <Ar. şeytān + T. +lık] “1. Şeytan olma durumu, 2. Hile kurnazlık” (TS, 2011, s. 2220).

şeytansı [<T. şeytansı <Ar. şeytān + T. +sı] “Şeytanı andıran, şeytana benzeyen, şeytan gibi, şeytanımsı” (TS, 2011, s. 2220).

ustalıkla [<T. ustalıkla <Far. usta <Far. ustād + T. +lık+la] “2. Kurnazca” (TS, 2011, s. 2421).

hinoğluhinleş- [<T. hinoğluhinleş- <Ar. ħīn + T. oğlu <T. oğul+u + Ar. ħīn + T. +leş-] “Çok kurnazlaşmak, her dönemin şartlarına uymak” (TS, 2011, s. 1102).

kurnazlaş- [<T. kurnazlaş- <Far. kurnaz <Far. kurnās + T. +laş-] “Kurnazca davranmak, kurnazlık etmek” (TS, 2011, s. 1532).

cellābı ~ cellābi [<?Ar. callāb (Tietze, 2021, s. 61)] “1. Açıkgoz” (DS, 1993, s. 879).

cellābi (DS, 1993, s. 879) → **cellābı**

cindire I [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 977).

cindoru [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 977).

cinik III [<?] “Açıkgözlü” (DS, 1993, s. 980).

cinipi [<?] “Açıkgözlü” (DS, 1993, s. 981).

cipkir I [<?] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 983).

cus [<?] “Akıllı, kurnaz” (DS, 1993, s. 1020).

cümcüm [<?] “Kurnaz, akıllı ve kısa boylu” (DS, 1993, s. 1027).

cüü [<?] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 1028).

çelebük [<?] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 1119).

çellek III [<T. çellek < çel II ~ çer VI ‘yaramaz (çocuklar hk.)’ (DS, 1993, s. 1117) < şer I ‘yaramaz’ (DS, 1993, s. 3762) < Ar. şerr ~ şarr (Tietze, 2021, s. 458; Devellioğlu, 2012, s. 1158) + T. +le-; ayrıca bk. *celle- I*; *celle- II* (DS, 1993, s. 879) + T. -k; ayrıca bk. *çelet* (DS, 1993, s. 1122)] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 1124).

çetmi I [<?] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 1151).

dingoz [<?] “2. Kurnaz” (DS, 1993, s. 1507).

ecanaz [<?] “2. Kurnaz” (DS, 1993, s. 1659).

ecinus [<?] “Açıkgöz, kurnaz” (DS, 1993, s. 1662).

fazam [<?] “Kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 1840).

fersek [<?] “Zeki, akıllı, kurnaz” (DS, 1993, s. 1847).

firtik [<?] “1. Kurnaz” (DS, 1993, s. 4504).

fiz [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 4505).

gahbah [<?] “Kurnaz, akıllı” (DS, 1993, s. 1894).

godduş [<?Erm. kotoş/kodoş (Tietze, 2021, s. 301; Eren, 2020ü s. 310)] “1. Gözü açık, kurnaz” (DS, 1993, s. 2092).

gudde [<?] “Kurnaz, akıllı” (DS, 1993, s. 2187).

gudubaz [<?] “Kurnaz, akıllı” (DS, 1993, s. 2188).

gudyani [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 2188).

gunt III [<?] “Çok bilmiş, kurnaz kimse” (DS, 1993, s. 2197).

gurembez [<?] “Çok kurnaz” (DS, 1993, s. 2198).

ıby [<?] “1. Kurnaz” (DS, 1993, s. 2454).

ızgar [<?] “3. Kurnaz” (DS, 1993, s. 2499).

kadder [<?] “İşini bilen, açıkgöz” (DS, 1993, s. 2589).

kambaz II [<?] “Kurnaz, oyuncu adam” (DS, 1993, s. 2614).

kandaz (DS, 1993, s. 2620) → **kandoz**

kandoz ~ **kandaz** [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 2621).

kudde [<?] “4. Kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 2990).

kudduk [<?] “Kurnaz (kimse)” (DS, 1993, s. 2990).

kura IV [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3004).

kuraba [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3004).

kücül [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3024).

naşşal I [<?] “4. Açıkgöz” (DS, 1993, s. 3241).

pedi [<?] “Açıkgöz” (DS, 1993, s. 3419).

soroğ [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3666).

şimbil II [<?] “Küçük ve kurnaz” (DS, 1993, s. 3778).

ürümbez [<?] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 4071).

3.7. Kökeninden Emin Olunamayan Sözcüklerden Türkçe Yapım Ekleriyle Türetilen Sözcükler

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlülük ile ilgili kökeninden emin olunamayan sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen 4’ü isim; 1’i fiil olmak üzere türemiş yapılı toplam 5 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin tamamı Derleme Sözlüğü’nden çalışmamıza dâhil edilmiştir. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgözlü kavram alanına ait kökeninden emin olunamayan kelimelerden sözcük türetilirken Türkçe yapım eklerinden sıklıkla; {+II/+IU} ve {+IA-n-} eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.1. Türemiş İsimler

damracı [<T. damracı <?damra + T. +cı] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 1354).

duşkulu [<T. düşkulu <?düşku + T. +lu (Çağbayır, 2007, s. 1311)] “Uyanık, tetikte olan (kimse)” (DS, 1993, s. 1610).

petenteli [<T. petenteli <?petente + T. +li] “2. Açık göz” (DS, 1993, s. 3436).

sudurlu [<T. sudurlu <?sudur + T. +lu] “Kurnaz” (DS, 1993, s. 3688).

Fiillerguddelen- [<T. guddelen- <?gudde + T. +le-n-] “Kurnazlık yapmak” (DS, 1993, s. 2187).

4. SONUÇ

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgozluluk kavram alanına ait sözcüklerin incelendiği bu çalışmada 114’ü Türkçe Sözlük’ten 191’i Derleme Sözlüğü’nden olmak üzere toplam 305 sözcük üzerinde durulmuştur. Çalışmadaki verilerin büyük çoğunluğunu Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söz varlığının oluşturduğu görülmektedir. Ağızlardaki bu sözcüklerin bölgelere ve illere göre dağılımı incelendiğinde bu sözcüklerin Türkiye’nin hemen her bölgesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 1’de bu sözcüklerin bölgelere ve illere göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Açıkgozluluk Kavram Alanına Ait Kullanılan Sözcüklerin Bölgelere ve illere Göre Dağılımı

Bölgeler	İller	Toplam
Akdeniz Bölgesi	Adana (10), Antalya (11), Burdur (14), Hatay (9), Isparta (14), Kahramanmaraş (9), Mersin (13).	80
Doğu Anadolu Bölgesi	Ağrı (2), Ardahan (1), Elazığ (4), Erzincan (3), Erzurum (2), Kars (8), Malatya (3), Van (3).	26
Ege Bölgesi	Afyonkarahisar (9), Aydın (3), Denizli (13), İzmir (2), Kütahya (2), Manisa (8), Muğla (9).	46
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Gaziantep (11), Şanlıurfa (5).	16
İç Anadolu Bölgesi	Ankara (12), Çankırı (6), Eskişehir (10), Kayseri (14), Kırşehir (9), Konya (14), Nevşehir (2), Niğde (27), Sivas (31), Yozgat (7).	132
Karadeniz Bölgesi	Amasya (8), Artvin (8), Bayburt (2), Bolu (6), Çorum (10), Giresun (5), Gümüşhane (7), Kastamonu (5), Ordu (11), Rize (2), Samsun (9), Sinop (3), Tokat (9), Trabzon (8), Zonguldak (3).	96
Marmara Bölgesi	Balıkesir (5), Bilecik (1), Çanakkale (4), İstanbul (3), Kırklareli (3), Kocaeli (3), Sakarya (1), Tekirdağ (3).	23

Tablo 1’de yer alan verilere göre Türkiye Türkçesi ağızlarında açıkgozluluk kavram alanına ait sözcüklerin en sık kullandığı yerlerin İç Anadolu Bölgesi başta olmak üzere Karadeniz ve Akdeniz Bölgesi’nde olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Türk toplumunda ve kültüründe hem olumlu hem de olumsuz olarak değerlendirilen *açıkgozlu* kişiler için kullanılan söz varlığı incelendiğinde bu kavram alanına ait sözcüklerin; *abalı firenk*, *acı kara*, *açıkgoz*, *açıkgozluk*, *açıkgozluluk*, *ağzı kulağına yakın*, *akıl kutusu*, *akıl küpü*, *alagırık*, *arpacı kumrusu*, *aynagöz*, *bastıbacak*, *bazar uşağı*, *bitirim*, *cambazlık*, *cavır gibi*, *cin fikirli*, *cinevüz ahıllı*, *cinfikir*, *cingöz*, *cingözlük*, *çakal*, *diribaş*, *eski kurt*, *göz açıklığı*, *gözü açık*, *gözü açıklık*, *gözü bozluk*, *jandarma*, *kaçın kurası*, *kantarı belinde*, *karnı tok*, *karnı tokluk*, *kaşarlı*, *köpoğlu*, *kulağı kesik*, *kurtlu*, *kuyruklu*, *külyutmaz*, *külyutmaz*, *malın gözü*, *şapkapan*, *şeytanın ardayağı*, *şeytanlık*, *tilki*, *tilkilik*, *tingözlük*, *tuna dalkisi* ve *zine dölü* vb. örneklerinde olduğu gibi çeşitli benzetme ve bağdaştırmalarla ifade edildiği tespit edilmiştir. Bunlar arasından açıkgozlu kişileri tanımlamak için türetilen sözcüklerde genellikle işlevleri dolayısıyla *göz* ve *kulak* gibi organ adlarından; doğada uyanıklıkları ve kurnazlıkları ile bilinen *tilki*, *çakal* ve *kurt* gibi hayvan adlarından; genellikle olumsuz anlam çağrışımları olan *cin* ve *şeytan* gibi manevi varlık adlarından yararlanıldığı görülmüştür.

Çalışmaya dâhil edilen madde başlarının 7'sini basit sözcükler, 89'unu türemiş sözcükler, 63'ünü birleşik sözcükler, 53'ünü yabancı kökenli sözcükler, 41'ini yabancı kökenli sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen sözcükler, 47'sini kökeninden ve/veya yapısından emin olunamayan sözcükler, 5'ini ise kökeninden emin olunmayan sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen sözcüklerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen madde başlarının büyük çoğunluğunu çeşitli şekillerde türetilen türemiş sözcükler ile birleşik sözcükler oluşturmaktadır. Bu da Türkçenin sözcük türetmedeki ve kavramları ifade etme gücündeki zenginliğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesi ve ağızlarında açıkgozluluk gibi bireylerin ruhsal durumlarını ifade etmek için kullanılan söz varlığındaki bu zenginlik ve çeşitlilik kültürel değerleri ve toplumsal hafızayı yansıtmaya bakımında da oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aksu, B. T., Akalın, Ş. H. & Toparlı, R. (2022). *Türk atasözleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks* (İndeksi neşre haz. K. Eraslan vd.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Boratav, P. N. (2002). *Halk hikayeleri ve halk hikayeciliği*. Tarih Vakfı.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Çağatay, İ. (2019). Çiñçavat kelimesinin etimolojisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (67), 185-204.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı: Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Yayınevi.
- Çanak, Ö. (2019). *İslâm öncesi Türk kültüründe insani değerler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çebi, İ. S. (2023). Derleme Sözlüğü'nde yer alan Arapça asıllı kelimelerde görülen göçüşme (metatez) olayları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına)), 210-218. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1361252>
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Donuk, A. (1982). Eski Türklerde hükümdarın vazifeleri ve vasıfları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (12), 103-152.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânı Lugâtî 't-Türk* (3. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk dilinin etimolojik sözlüğü (ETDES)*. (Haz. Ş. H. Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi ağızlarında yapım ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalın, M. S. ve Ölmez, M. (2019). *Dîvânı Lugât 't-Türk* (1. baskı). Kabalcı Yayıncılık.
- Kılıç, Z. (2008). *Türk dîvân şiirinde sosyal eleştiri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önler, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de yer alan deyimler. *Türk Dilleri Araştırmaları*, (9), 119-186.
- Şemseddin Sami (2023). *Kamus-ı Türkî* (Haz. P. Yavuzarslan). Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (Cilt I-VIII). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü* (2. bs., Cilt 1-12). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Yıldız, M. (2018). Siyaset felsefesi açısından Dede Korkut hikâyeleri. *Bilig*, (86), 65-88.

Yılmaz, A., N., ve Çelepi, M., S., (2023). Batı Anadolu masallarında kurnaz tipi ve işlevleri. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(1), 115-131. <https://doi.org/10.55666/folklor.1256992>

Yurtbaşı, M. (1995). *Sınıflandırılmış Türk atasözleri*. Özdemir Yayıncılık.

Zülfikar, H. (1995). *Türkçede ses yansımaları kelimeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

bk.: bakınız

bs.: baskı

DS: Derleme Sözlüğü

EAlm.: Eski Almanca

Erm.: Ermenice

ET.: Eski Türkçe

Far.: Farsça

Fr.: Fransızca

İt.: İtalyanca

KT: Kamus-ı Türkî

Moğ.: Moğolca

OT.: Orta Türkçe

R.: Rumca

Rum.: Rumence

s.: sayfa

T.: Türkçe

TS: Türkçe Sözlük

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

yans.: yansıma sözcük

Yun.: Yunanca

Haz.: hazırlayan

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Açıkgozluluk ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme

An Examination of the Vocabulary Related to Shrewdness in Turkey Turkish and Its Dialects

Can SAĞIR

DOI : [10.63556/ankad.v10i3.421](https://doi.org/10.63556/ankad.v10i3.421)

Geliş/Received: 12/01/2026

Kabul/Accepted: 18/05/2026

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Concepts used to describe individuals' behaviors and their physical and psychological states in social life reflect cultural values and historical experience. In this respect, the notion of shrewdness, which is frequently used in Turkish culture, constitutes a multi-layered semantic field carrying both positive and negative connotations. In Turkish society and culture, there is no uniformly positive or negative attitude toward shrewd individuals; rather, a dual stance is generally adopted depending on the nature of the behavior and the intention behind it. When shrewdness serves to survive under difficult conditions or to overcome a problem, it is regarded as a positive and socially approved quality associated with practical intelligence, the ability to generate pragmatic solutions, and survival skills. However, when it involves the violation of others' rights, it acquires a negative moral value. Numerous examples reflecting this dual evaluation can be found in both written and oral products of Turkish literature. In these examples, shrewdness is portrayed as positive when it remains within moral boundaries, but as a cause of social exclusion when it turns into opportunism, trickery, self-interest, and selfishness. An examination of the lexical items used in Turkey Turkish and its dialects to express this conceptual field reveals a vibrant and diverse vocabulary. These words, which are used for personal characterization in standard Turkish and dialects, are significant in that they reflect Turkish culture and demonstrate the phonological, morphological, and lexical richness of the Turkish language. In this respect, the dialects of Turkey Turkish are of particular importance for Turkish linguistics, as they contain lexical items absent from the standard language and preserve a wide range of linguistic material.

This study focuses on the conceptual field of shrewdness as it is frequently used in Turkey Turkish and its dialects, and examines the vocabulary associated with meanings such as cleverness, cunning and shrewdness. The data were obtained through document analysis, one of the qualitative research methods, based on systematic scanning of the Turkish Dictionary and the Compilation Dictionary. As a result of the survey and analysis conducted, a total of 305 words belonging to the conceptual field of shrewdness were identified in Turkey Turkish and its dialects. Of these words, 114 were included in the study from the Turkish Dictionary, while 191 were drawn from the Compilation Dictionary. These lexical items were classified and analyzed under seven main categories: simple words, derived words, compound words, loanwords, words derived from loanwords through Turkish derivational suffixes, words whose origin and/or structure could not be determined, and words derived from items of uncertain origin using Turkish derivational suffixes. The headwords taken from the Compilation Dictionary were reproduced in their original spelling as given in the source.

Conclusion

In this study, which examines words belonging to the conceptual field of shrewdness in Turkey Turkish and its dialects and focuses on a total of 305 words, 114 of which were taken from the Turkish Dictionary and 191 from the Compilation Dictionary. The majority of the data consists of dialectal vocabulary. An analysis of their geographical distribution shows that these words are used widely across almost all regions of Türkiye, with the highest frequency observed in Central Anatolia, followed by the Black Sea and Mediterranean regions. It has been determined that the highest frequency of use of these words is observed primarily in the province of Sivas, followed by Niğde, Burdur, Isparta, Kayseri, and Konya.

The findings indicate that the words used to describe individuals who are evaluated both positively and negatively in Turkish society and culture is formed through a variety of metaphors and associations. In particular, many of the words referring to shrewd individuals are derived from the names of body parts such as the eye and ear, reflecting their functional roles; from animal names such as fox, jackal, and wolf, which are associated with alertness and shrewdness; and from supernatural entities such as cin (genie) and şeytan (devil), which generally carry negative connotations. Of the analyzed headwords, 7 were simple words, 89 derived words, 63 compound words, 53 loanwords, 41 words derived from loanwords through Turkish derivational suffixes, 47 words of uncertain origin and/or structure, and 5 words derived from items of uncertain origin using Turkish suffixes. The dominance of derived and compound words demonstrates the richness of Turkish in word formation and in expressing nuanced conceptual distinctions.